

TEDAVÜL SİSTEMİMİZİN ESASLARI

Yazan : Aziz KÖKLÜ
Siyasal Bilgiler Fakültesi
İktisat Doçenti

Bu yazımızda, memleketimizde tedavül sistemi hakkında alınmış tedbirleri ve teessüs etmiş adetleri incelemek istiyoruz. Fakat daha evvel konuya genel olarak bakmakta fayda umuyoruz. Bu suretle mevzuumuzu daha iyi anlamamız imkânı belirecektir.

*
**

“Tedavül sistemi” ne demektir? Evvelâ tâbir üzerinde bir parça duralım. Bugün her medenî toplulukta muhtelif para neveleri birlikte kullanılmaktadır; artık mübadeleleri, bundan birkaç asır evvel olduğu gibi, bir tek para nevi ile yürütmeğe imkân yoktur; tedavülde ufak paralara, altına tahvil kabiliyeti olan veya olmayan paralara (Banknot veya kâğıt para), kaydî paraya (banka parası) rastlanmaktadır. Bu muhtelif para neveleri, birbirlerini tamamlayarak tediyelelerin normal bir şekilde yapılmasına hizmet ederler. İşte tedavül sistemi tâbirinden, evvelâ bu muhtelif para nevelerini çıkaran müesseseler anlaşılır, yani ufak parayı tedavüle koyan kurum, Merkez Bankası ve bankaların meydana getirdiği teşkilât. Tedavül sistemi tâbirinden, ikinci olarak, bu muhtelif para nevelerinin tümü; bunlar arasındaki bağlantılar ve paranın kıymet istikrarı göstermesi için alınan tedbirler kastedilir. Ekseriyet, tâbiri bu ikinci manada kullanılmaktadır. Biz de bu yazımızda tedavül sistemi tâbirini bu ikinci anlamı ile ele alacağız. Şu halde “tedavül sistemi” geniş manasiyle “para sistemi” olarak alınıyor demektir. Gerçekten, para sistemi tâbiri daha ziyade kanunî tediye vasıtalarını içine aldığı halde, tedavül sistemi tâbiri bütün tediye vasıtalarını kavramaktadır.

Devlet eski zamanlardanberi iktisadî hayatın hemen her bölümüne az veya çok müdahale etmiştir; iç ticareti, dış ticareti, ulaştırma işlerini, kredi ve banka muamelelerini, ziraati... düzenleyen tedbirler almıştır. Devlet, “para” ile de alâkalanmıştır. Hatta, hemen ilâve edelim, genel iktisadî düzeni meydana getiren yukarıda saydığımız müdahâle tedbirlerinin başında paraya ait olanlar gelmektedir. Devletin ilk el attığı iktisadî konu, basit şekilde de olsa, para nizamı olmuştur.

Fakat, devlet para sahasına ait tedbirleri her zaman almış değildir; paranın düzenlenmemiş olduğu devirler de vardır. İktisadî hayatın icapları devleti zamanla bu yola götürmüştür. Paraya müdahâle ihtiyacı, tarihî gelişme içinde, ilk defa, kıymetli madenlerin para olarak kullanılmağa başlamasıyla duyulmuştur. Bu müdahâlenin hedefi, tedavülü düzenlemek yani mübadelelerin iyi şekilde, aksaklıklara uğramadan yapılmasını sağlamaktır. Maden para hakkında alınan tedbirler ifadesini "damga-tuğra" ile bulmuştur. Damga ile devlet, paranın vezin ve ayarını tesbit ve ilân etmiş ve para çıkarma inhisarını kurmuştur. Artık üçüncü şahısların paranın ağırlığı ve muhtevası ile oynamalarına cevaz yoktur. Bu suretle devlet iyi bir müdahale vasıtası yaratmış, memlekete kendi parasını arz ederek millî para sisteminin kurulmasını sağlamıştır. Bu, malûm olduğu üzere daha ziyade teknik mahiyetli bir müdahaledir. Bunu, tarihi gelişmenin daha sonraki safhalarında, iktisadî müdahale takip etmiştir. Bu ikinci sınıf tedbirlerle paranın kıymetinde istikrar teminine çalışmıştır. Para kıymeti hakkında tedbir alma ihtiyacının duyulması sebebi, Avrupada ilk defa onaltıncı asırda geniş ölçüde beliren para bolluğu yani enflasyon hâdisesidir (1). Bilindiği üzere o devirde Avrupaya Amerikadaki İspanyol Müstemlekelerinden külliyetli miktarlarda kıymetli madenler gelmiş ve bu yüzden Avrupada enflasyon görülmüştür. Keza, geçen asrın ortasında, İngiltere Bankası Kanunu hazırlanırken doktrin münakaşası sırasında da, gerek Currency ve gerekse Banking prensipleri taraftarları (2) gene yalnız para bolluğu halini derpiş etmişlerdir. Halbuki para bolluğu gibi para kıtlığı da bir hastalık halidir. Bu olayların ikisinde topluluk için zararlı neticeler doğurur, ekonominin işlemesine ve gelişmesine engel olur. Binaenaleyh tedavül hacminin düzenlenmesi için tedbirler alınırken para bolluğunun da, para kıtlığının da gözden uzak bulundurulmaması lâzımdır. Dediğimiz gibi, o devirlerde, para kıymeti mevzuu bahsolunca yalnız enflasyon hadisesi düşünülmüş, deflasyon ise ancak yeni zamanlarda akla gelmiştir. Bunun da sebebi bu ikincinin ileri bir hastalık hali olarak ancak yirminci asırda ortaya çıkmasıdır. Devletin para sahasında aldığı teknik ve iktisadî mahiyetteki bu tedbirlere üçüncü bir gurubu daha ilâve etmek lâzımdır. Bu tedbirler "hukukî" mahiyet taşırlar. Bu suretle devlet, "mübadele vasıtası", "hesap vahidi - kıymet ölçüsü" paraya "kanunî tediye vasıtası" vasfını da verir; vatandaşlarını

(1) Forstmann, A. Geld und Kredit. 598.

(2) Bilindiği üzere Currency prensibi taraftarları, banknot ihracını % 100 altına bağlıyorlardı. Buna mukabil Banking nazariyesini müdafaa edenler ise emisyonun ticarî senetlere mukabil yapılmasını, fakat banknotların altına olan tahvil kabiliyetinin mutlâk şekilde muhafaza edilmesini ileri sürüyorlardı.

onu hudutsuz şekilde kabule zorlar. İşte ancak bu sayededirki iktisaden para mertebesine yükselmiş olan meta hukuken de muteber olur.

Devletin para işlerine olan ilgisi, zaman içerisinde, paranın iktisadî hayat üzerindeki tesiri çoğaldıkça ciddileşmiştir. Bu da tabiidir. Dünün iktisadî icapları basit bir tedavül sistemi ve küçük bir tedavül hacmi tarafından karşılanıyordu. Günümüzün icapları ise çok komplike ve muazzam, iktisadî hayatın akışına doğrudan doğruya müessir bir tedavül sisteminin doğmasına sebep olmuştur. Bu karışık ve müessir düzen, tabii olarak, daha fazla dikkati icap ettirmektedir. Devletin bu şekilde “düzenleyici olarak” müdahale etmesi bir çok hallerde lüzumludur. Fakat, devlet bir kere düzenlenmeye başladımı hızını kolay kolay alamaz, ölçüyü kaçırmaz; hele elinde para gibi lâkayt yalamıyacağı, icabında faydalanabileceği bir kudret kaynağı da olursa. İşte bu sebepten dolaydırki, bir taraftan devlet parayı tanzimde her gün bir parça daha ileri giderken; diğer taraftan da iktisatçılar devleti para alanında ölçülü harekete zorlayacak sistemler bulmağa çalışmışlardır (3). Bu birbirine zıt iki gayret hemen hemen yaşıttır, denebilir.

Devletin para işlerini bir düzene bağlamak için aldığı tedbirlerin ağırlık merkezi “aslî para” üzerinde toplanır. Aslî para, tedavül sisteminin çekirdeğidir, temelidir. Diğer para neveleri, bilindiği üzere, bu temel üzerine otururlar. O halde aslî para nedir? Aslî para; hudutsuz ödeme gücüne sahip, başka bir para nevine çevrilmesi istenemeyen para demektir. Merkez Bankası da taahhütlerini nihai olarak bu para ile yerine getirir. Bu vasıflar kendisine kanunla verilmiştir. Buna “sistem parası” da denir. Bu duruma nazaran; bağlı para sistemlerinde altın veya gümüş aslî paradır; serbest para sistemlerinde aslî para kâğıttır; temsili para sistemi dediğimiz banknot tedavülünde, eğer banknotlar kayıtsız ve şartsız bir şekilde altına tahvil ediliyorsa altın aslî paradır, yok eğer banknotların tahvil kabiliyetleri kaldırılmış ise bu takdirde aslî para kâğıttır. Aslî para ile birlikte kullanılan diğer para neveleri aslî paranın bütün vasıflarını haiz değildirler. Meselâ ufak paralar. Bunlar da kanunî tediye vasıtasıdır, fakat hudutlu. Bunların aslî paraya tahvilleri istenebilir. Keza banknotlar da kanunî tediye vasıtasıdır, aslî paraya çevrilmeleri istenebilir. Fakat ödemelerde hudutsuz şekilde kullanılırlar. Buna mukabil kaydî para, kanunî tediye vasıtası değildir, veya henüz bu safhaya erişememiştir.

Devletin tedavül sistemini kurmak için aldığı tedbirleri iki ana grupta toplamak mümkündür: şekle ait tedbirler, muhtevaya ait tedbir-

(3) Gerloff, W. Geld und Gesellschaft. 190.

ler. Bunların birincisi, fazla önemli değildir. Bu sınıfa dahil tedbirler teknik mahiyettedir, hedefleri tedavülde kolaylık sağlamaktır. Asıl ehemmiyetli olanlar ikinci zümreye girenlerdir.

Şekle ait tedbirler: a) Devlet, para vahidini seçer. Meselâ bugün memleketimizde para vahidi "lira" dır. Para ve hesap vahidi; mübadele kıymetlerinin ölçüsüdür. Memleketin içtimaî ve iktisadî durumuna göre seçilir; içtimaî ve iktisadî şartlar değişirse o da tadil edilir. Memleketimizde eskiden para vahidi olarak "akçe" ve daha sonra "kuruş" kullanılmıştır. Diğer taraftan para vahidi "lira", "dolar", "frank"... tabiri aynı kaldığı halde bunların muhtevaları da değişebilir. Bu sebepten Birinci Dünya Harbinden evvelki lira ile bu günkü lira, Birinci Dünya Harbinden evvelki Frank ile bu günkü Frank aynı şey değildir, aynı ölçüyü ifade etmezler. Dünkü liranın satınalma gücü bugünkü liranın satınalma gücünden farklıdır. b) Devlet, İktisadî hayatın ihtiyaçlarını tam şekilde karşılamak üzere para vahidinin küçük ve büyük nominal parçalarını tâyin ve tesbit eder. Bunu da geleneklere, iktisadî şartlara göre yapar. Meselâ bizde bugün küçük parçalar (1, 2.5, 5, 10, 25, 50 kuruşluk ve 1 liralık) ufak paralardır. Büyük parçalar (2.5, 5, 10, 50, 100, 500, 1000 liralık) banknotlardır. c) Keza devlet, para parçalarının memleket örf ve adetlerine en uygun gelecek maddelerden olmasına dikkat eder, vasıflarını tâyin eder. Meselâ memleketimizde eskiden, halk alışık olmadığı için, kâğıt para kullanılamazdı. Keza o devirde, büyük tediyeler için altın bir liralık, iddihar için altın beş liralık (beşi birlik) kullanılırdı. Halbuki bugün memleketimizin her tarafında kâğıt paranın her nominal kıymetli parçası tedavül etmektedir. ç) Memleketin her yerinde ve her zaman kâfi miktarda ve terkipte para bulundurularak mübadele kıymetlerinin aksaklığa uğramadan temsiline imkân verilir. d) Paranın tedavülde iyi halde kalmasına çalışılır; aşınan, yıpranan, yırtılan paralar çekilerek yerlerine yenileri sürülür.

İkinci olarak muhtevaya ait tedbirler: Birçokları para sisteminin asıl gayesi paranın kıymet istikrarı göstermesini temindir, derler. Gerçekten, para kıymetinde değişmeler olduğu takdirde iktisadî faaliyetler ve hesaplar yürütülemez hale gelir, topluluğun huzuru kaçır. Bu bakımdan büyük enflasyonları hatırlamak kâfidir. Bunlar insanlara harplerin ve tabii afetlerin acılarını dahi unutturacak kadar şiddetli musibetlerdir (4). Binaenaleyh devlet, topluluğun koruyucusu olması dolayısıyla para kıymetinin istikrarı ile ilgili tedbirleri almamazlık edemez. Bindiği üzere iktisadî hayat, parasını kendisi yaratır. Bu para kıymetini

(4) Weber, A. Geld, Banken, Börsen 1948. sahife 50 de bu hususta enteresan bir pasaj vardır.

piyasada, mallar karşısında kazanır. Devlet herhangi bir maddeye para vasfını ve muayyen bir satınalma gücünü veremez. O halde devletin bu husustaki rolü nedir? Devletin yapabildiği para miqyasını (étalon) seçmek, muhtelif para nevilerini çıkaracak müesseseleri ve bunların riayet edecekleri kaideleri tâyin etmektir. Fakat bunlar yabana atılmıyacak imkânlardır. Çünkü bu suretle devlet, veya onun namına Merkez Bankası, tedavül hacmi üzerinde kontrol kurar. Bu kontrolün en tesirli vasıtası da düzenleme neticesinde paraya tanınan 'kanunî tediye vasıtılığı' vasfıdır. Bu vasıf bütün para nevilerine ve aynı ölçüde verilmiş değildir. Meselâ kaydî para; kanunî tediye vasıtası değildir. Diğer taraftan ufak para ödemelerde mahdut ölçüde kullanılır. Fakat aslî para (altın veya kâğıt para) ve banknot; kanunî ödeme vasıtasıdır, tediyeleerde hiç bir kayda tâbi olmadan istimâl edilir. İşte böylece devlet, bazı para nevilerini kabule halkı zorlar, buna mukabil bazılarını kabulde veya redde serbest bırakır. Devlet veya Merkez Bankasının doğrudan doğruya tesir sahası altında bulunan para nevileri birincilerdir; diğer para nevileri üzerinde devlet vasıtalı bir müdahale imkânına sahiptir. Devlet kendisine yapılacak ödemelerde bu muayyen para nevilerini kayıtsız ve şartsız kabul ederek ve bunları kabule halkı zorlayarak bu paraların miktarları üzerinde kontrol tesis eder (5). İşte bu imkân, para kıymeti istikrarının anahtarıdır. Para, kıymetini piyasada, mallar karşısında alır, dedik. Gerçekten, birbirini takip eden devrelerde piyasaya akan mal ve para hacimleri, veya başka bir tabirle ifade edelim, hakiki gelir ile nominal gelir arasında mutabakat varsa para satınalma gücünü muhafaza eder. Bu iki ceryan arasında muvazene yoksa paranın satınalma gücünde oynamalar görülür. Demekki bütün mesele paramal muvazenesini sağlamaktır. Şu halde piyasaya hakiki ihtiyacı karşılayacak miktarda para çıkarmak lâzımdır, ne fazla ne eksik. Paranın satınalma gücü böyle müstakar tutulur. Diğer taraftan paranın satınalma gücünü müstakar tutmak da, vasıtalı olarak, tedavül hacmini tahdit demektir. Bu sebepten muhtelif para sistemleri, para hacmini değişik şekillerde tahdit etme usulleridir, denir (6).

O halde, muhtelif para nevileri mevzuu bahsolduğuna göre, tam ihtiyaca uygun para miktarının tedavülde bulunması nasıl temin edilir? Tedavül sistemi, memleketin şartlarına göre, üç veya iki kademeli olarak kurulur. Üç kademeli tedavül sisteminde, sırasıyla altın (aslî para

(5) Fakat hemen ilâve edelim, devletin bu zorlaması ancak normal zamanlarda, para kıymetinin fazla tahavvüller göstermediği devirlerde hüküm ifade eder. Bilfarz ileri enflasyon devirlerinde halk kanunî tediye vasıtası parayı reddeder. Yerine başka bir maddeyi koyar.

(6) Halm, N. G. Geld, Aussenhandel und Beschaeftigung. S. 90, 92.

olarak), temsili para (banknot) ve kaydı para; iki kademeli tedavül sisteminde, sırasıyla kâğıt para (doğrudan doğruya devlet kâğıt parası veya tahvil kabiliyetini kaybetmiş temsili para) ve kaydı para bulunur. Bu para neveleri arasında, bilindiği üzere, kanundan veya örften doğmuş bağlantı nisbetleri vardır, Bilfarz; aslî para altın ile banknot arasında % 40 (aslî para cinsinden Merkez Bankası karşılığı), banknot ile kaydı para arasında % 10 (Merkez Bankası notları cinsinden bankalar karşılığı) bulunur. Bu duruma göre 40 ünite altına mukabil 100 ünitelik banknot ihracı, 100 ünitelik banknota mukabil 1000 ünitelik kaydı para yaratma imkânı vardır. Aslî para kâğıt olduğu takdirde 10 ünitelik kâğıt paraya mukabil 100 ünitelik kaydı para yaratmak mümkündür. Devlet veya banka, bu karşılık nisbetlerini değiştirmek suretiyle, tedavül hacmini daraltır veya genişletir, Evvelce de söylediğimiz üzere, aslî para sistemin temelidir. Tedavül hacminin normâl genişlemesinde evvelâ bu temel genişler, ondan sonra diğer kademelerde artma görülür. Tedavül hacminin daralmasında ise işe yukarıdan başlamak lâzımdır. Bu kısa izahattan sonra, her halde, devlet veya Merkez Bankasının, aslî para miktarına müdahale ile tedavül hacmine nasıl müessir olduğunu daha iyi anlamış bulunuyoruz. Fakat hemen ilâve edelim, bu mekanizma burada tasvir ettiğimiz kadar basit değildir ve anlattığımız gibi de otomatik bir tarzda işlemez. Meselâ ufacık bir noktaya işaret ederek geçelim, kaydı para hacminin genişlemesi için sadece bankaların kasalarında karşılık bulunması kâfi değildir, bu parayı kullanmak isteyen talebe de ihtiyaç vardır.

**

Bir tedavül sistemine hüviyetini veren tedbirleri toptan tetkik edecek yerde düzenledikleri para nevelerine göre bunları kısımlara ayırarak incelemek daha doğru olur. Çünkü bu suretle tedavül sisteminin muhtelif unsurları hakkında daha sağlam bilgi edinmek imkânı bulunur. Bu düşünce ile tedavül sistemimizi başlıca üç kısımda gözden geçireceğiz: A. Madenden paralar rejimimiz, B. Kâğıt para rejimimiz, C. Kaydı para rejimimiz.

A. Madenden paralar rejimimiz:

Bu kısma "maden paralar rejimimiz" başlığını koymayıp "madenden paralar" rejimimiz diye ad koymamız sebepsiz değildir. Çünkü, madenden paralar tabiri; maden para tabirinden daha geniş bir manada kullanılmaktadır; maden sistem parası ile maden ufak paraları içine almaktadır. Biz de burada bu para nevelerini ayrı ayrı gözden geçirmek istiyoruz. Çünkü, bugün, memleketimizde maden para olarak yalnız ufak

paralar tedavül ettiği halde Merkez Bankası Bültenlerine göre altın maden para sistemi yürürlüktedir (7).

1 — Halen memleketimizde altın para sistemi yürürlükte değildir: Merkez Bankası Bülteninin aynen aldığımız beyanına göre, bugün Türkiyede “altın sistemi” câridir, para vahidî “kuruş”tur. Bu hüküm, bilindiği ve Bültende de gösterildiği üzere, “Tevhidi Meskûkât Kanunu” ile Birinci Dünya Harbi içinde Türk para mevzuatına konmuştur (8). Acaba bu ifade doğrumudur? Gerçekten bugün Türk parası, altın esasınamı dayanmaktadır; kuruş, para vahidimidir? Bu sorulara sıra ile cevap verelim.

a) Tevhidi Meskûkât Kanunu, Osmanlı İmparatorluğunda para sahasında asırlar boyunca erişilmeğe çalışılan bir hedefi tesbit eden kanundur. İmparatorluk, “muvazi para sistemi”, “çifte maden sistemi”, “topal maden sistemi” gelişme hattı üzerinden bu hedefe yavaş yavaş yaklaşmış ve ancak birinci harp içinde, 8.Nisan.1916 da, bu gayesine ulaşmıştır. Bu kanunla memleketimizde “altın tedavül sistemi” kurulmuş oluyordu. Fakat memleket, kanunu çıkardığı halde, asırlardanberi

(7) T. C. M. Bankası üç aylık ve aylık bültenlerinde “Türkiye hakkında mücmel malûmat” kısmında “Türkiyede nakit usulü” başlığı altında aynen şu ifade bulunmaktadır:

a) Madenî meskûkât. Vahidî naktî altın kuruştur. (26.Mart.1332 - 8. Nisan. 1916 tarihli Tevhidi Meskûkât Kanunu). Bir Türk lirası 100 kuruşa münkasım olup 6.615 gram vezninde halis altını muhtevindir. Bir kuruş 40 paradır. Tatbikat sahasında hassaten resmî müesseseler ve ticaret aleminde lira vahidî nakdî makamında câri olup kuruş daha ziyade küsuru iraeeye mahsus olarak kullanılmaktadır.

b) Kâğıt paralar. Halen tedavülde münhasıran Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının banknotları vardır. (Türkiyede mecburî tedavüllün ilân tarihi 4.Ağustos.1914 dür).

c) 9.Eylül.1946 tarihinden itibaren Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınca Birleşik Amerika Dolarının alış fiatı 280 kuruş olarak tesbit edilmiştir.

ç) Nakit vahidinin sâfi altın muadili 317.382 miligram olup buna göre sâfi bir ons altın (31 gram 1035) = 98 Türk lirasıdır ve bir Türk lirası = 0,357143 Birleşik Amerika Dolarıdır.

d) Milletlerarası Para Sandığı Türk lirasının dolar ve altın muadeletlerini 19.Haziran.1947 de ilân etmiştir.

(8) Ashında Tevhidi Meskûkât Kanununun birinci maddesi, “Devleti Osmaniyenin usulü sikkesinde mikyası kıymet altındır. Vahidî kıyasi kuruştur” şeklindedir.

özlediği altın sistemini tatbik imkânını bulamadı. Çünkü daha evvel, fiilen, kâğıt para sistemine girmişti; yurttan mecburî tedavül ilân edilmiş, kıymetli madenlere çoktandır veda edilmişti. Birinci Harp ve İstiklâl Harbi böyle geçti. Lozan Sulh Anlaşması yapıldı. Neticede İmparatorluktan genç Türkiye Cumhuriyetine her türlü karşılıktan mahrum 158 milyon liralık bir kâğıt para mevcudu kaldı (9). Devlet bu yükü senelerce sırtında taşıdı, nihayet 30.6.1930 tarih ve 1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu ile Birinci Harbin bu mirasını Merkez Bankasına devretti (madde 5). Diğer taraftan, aşağıda göreceğimiz üzere, Merkez Bankası da banknotlar çıkarmaktadır. Merkez Bankasının, devlet kâğıt paraları yerine ve kendi muameleleri neticesinde ihraç ettiği banknotlarının tedavülü mecburidir (madde 5 ve 15) bunların tahvil kabiliyetleri yoktur (madde 5 ve 12, 13). Türkiyede mecburi tedavülün ilk defa olarak ilânından (4.Ağustos.1914) bu yana tam kırk yıl geçmiştir. Bu devre içinde vakıa Tevhidi Meskûkât Kanununun kabul ettiği altın ölçüsünden ayrıldığımızı gösteren bir hüküm konmamıştır. Fakat bu zaman zarfında paramızın bünye ve kıymetinde çok büyük değişiklikler olmuştur. Birinci Harbe tekaddüm eden devrede tedavülde bulunan 70 - 75 milyon liralık (maden para ve Osmanlı Bankası banknotları) para mevcudu (10) bugün 1.5 milyara (banknot ve ufak para) yükselmiştir. Para kıymetindeki düşme de muazzamdır, bugün bir Türk altınının fiatı 50 - 52 liradır (11). Bu şartlar altında, halen memleketimizde bir temsilî para sistemi yürürlükte, demeye imkân yoktur. Buna mukabil Tevhidi Meskûkât Kanununun, Türk lirasının muhtevası hakkındaki hükmü yürürlükte değildir. Çünkü evvelâ, Merkez Bankası Kanunu Türk lirasının altın tutarının tâyini işini "İstikrar Kanunu"na (12) bırakmıştır (madde 12). İkinci olarakta Banka, istikrar kanunu çıkarılıncaya kadar altın sikke ve külçe, fiilen altına tahvili kabil dövizleri alıp satmağa, zaman zaman bunların fiatlarını tesbit etmeğe yetkilidir (madde 35, 36 ve 37). İşte bu imkândan faydalanarak Banka, 9. Eylül.1946 da doların alış fiatını ve altının satış fiatını tesbit etti. Bu tesbit neticesinde Türk lirasına tanınan 317.382 miligramlık altın muhteva tamamen sun'idir, dolar fiatı üzerinden nazariî şekilde hesaplanmıştır.

(9) Bu hususta daha fazla malûmat için: A. Köklü Türkiyede para meseleleri. Ankara 1947. S. B. O. Yayını.

(10) A. Köklü. Adı geçen kitap. Sahife 20 deki tablodan.

(11) T. C. M. B. Bülteni 1954 No. 5

(12) Bu kanun Türk parasının istikrarına ait tedbirleri getirecektir. Adı, muhtemelen, yukardaki gibi olmayacaktır. İlim literatüründe bu isim yer ettiği için biz de kullandık.

Yahut, daha doğru olarak ifade edelim, bu muhteva sadece Türk lirasının dış kıymetine aittir. Çünkü 1946 da yapılan tesbitte, dolar üzerinden altının gramına 315.08 kuruş fiat verildiği halde iç piyasada altının gramına 454.5 kuruş takdir edilmiştir. (13). Bu fiat idame edilemedi. Halen serbest piyasada altının gramının fiatı 695 - 700 kuruştur (14). Şu halde, bugün memleketimizde, el'an altın mikyası câridir, fiili bir istikrara varması için paranın altınla alâkası muvakkat olarak kesilmiştir, para vahidi liranın muhtevası zaman zaman tesbit edilerek fiili istikrara adım adım gidilmektedir, demeğe imkân yoktur. Yukarıdanberi verilen izahattan anlaşıldığına göre bugün tedavülde bulunan paralarla altın arasında, dış kıymet hariç, fiili ve hukukî hiç bir bağlantı yoktur. Altın memleket dahilinde serbestçe alınıp satılan kıymetli bir maldan başka bir şey değildir (15). Altın kanunî tediye vasıtılığı vasfını daha Birinci Harp başında kaybetmiştir. Binaenaleyh hakiki durumu açıkca ifade edelim: Bugün memleketimizde altın kıymet ölçüsü değildir. Bugün Türkiyede kıymetini piyasada alan kâğıt para sistemi câridir.

b) Halen memleketimizde para vahidi liradır: Tevhidi Meskûkât Kanunu, birinci maddesiyle, para vahidinin kuruş olduğunu ifade etmişti. Esasen bu ölçü memleketimizde onyedinci asırdanberi kullanılmaktaydı. Kanun altından kuruş basılmasını derpiş etmemiştir, bunun da sebebi vezninin azlığı dolayısıyla tedavüde güçlük doğuracağı düşüncesi idi. Birinci Harpte paramız önemli kıymet kayıplarına uğrayınca kuruş iyi bir para ve hesap vahidi olmaktan çıktı. Ölçüyü büyültmek icap etti. Bu durum karşısında evvelâ ticaret âlemi, sonra da Devlet lirayı para vahidi olarak kullanmağa başladı (16). Fakat Merkez Bankası Bülteni'nin yukarıya aldığımız ifadesinden hâlen kuruşmu, liramı para vahidi-

(13) Merkez Bankası Kanununun yukarıda temas ettiğimiz hükmü ve bu tesbitler muvacehesinde Merkez Bankası Bülteni'nin yukarıya aldığımız ifadesinde bulunan "bir Türk lirası 100 kuruşa munkâsim olup 6.615 gram vezninde halis altını muhtevidir" ibaresinin manası kalmamaktadır.

(14) T. C. M. B. Bülteni 1954 No: 5

(15) Bu hususta Temyiz Mahkemesinin çok güzel bir tevhidi içtihat kararı vardır: E. 45. K. 1 numaralı karar. Bak. Temyiz tevhidi içtihat kararları. Hukuk ve Ceza. 1929 - 1944. Toplayan Hüsamettin Bengü. Sahife 61. veya 4.6.1941 tarih ve 4825 sayılı resmî gazete.

(16) Muhterem Hocamız Namık Zeki Aral. S. B. O. Mali Şubesinde okuttuğu "Para - Banka - Borsa" notlarında bu hususta 1924 Mali senesi Mart ayı Muvakkat bütçe Kanununun 7 inci maddesiyle 28.Aralık.1937 tarih ve 3290 sayılı Kanunu zikretmiştir. Gerçekten meselâ birinci Kanunda "Hazinenin kabız ve tediye muamelâtında ve kuyudu hesabiye Devlette lira esas ittihaz edilir" denilmektedir.

dir, açık bir şekilde anlaşılamıyor. Halbuki, Merkez Bankası Kanunu karşısında bu hususta en ufak bir tereddüde artık yer yoktur, zannederiz. Çünkü Merkez Bankası Kanununun 12 inci maddesinde “Türk lirasının altın tutarını istikrar kanunu tâyin edecektir” denmektedir. Normal olarak para ve hesap vahidinin altın muhtevası tâyin edilir. Sterlinin, Amerikan Dolarının, İsviçre Frangının.. altın muhtevasından bahsedilir. Tevhidi Meskûkât Kanununda olduğu gibi para vahidinin değil de, bunun bir kaç katının muhtevasının tâyin edildiği hale çok ender rastlansa gerekir. Bugün memleketimizde lira para ve hesap vahidine alışılmıştır, bütün mübadelelerde ve hesaplarda bu ölçü kullanılır.

2 — Ufak para sistemimiz:

Tevhidi Meskûkât Kanunu bütün paralarımızı, bu arada ufak paramızı da düzenlemişti. 12.Şubat.1340 tarih ve 411 sayılı kanun Tevhidi Meskûkât Kanununun ufak para ile ilgili bütün hükümlerini yürürlükten kaldırdı. Bundan sonra muhtelif ufak para kanunları çıkarıldı: 624, 1207, 1408, 2257, 2461, 3103, 4606 sayılı kanunlar. Halen yürürlükte olan 19.2.947 tarih ve 5015 sayılı kanundur. Malûm olduğu üzere ufak para, yardımcı bir para nevidir, para vahidinden küçük ödemelerin (kesirler) yapılmasını sağlar. Bu para, esas itibariyle bir tedavül vasıtasıdır. Bu sebepten bu paranın miktarca ihtiyaçlara uygun olmasına bilhassa lüzum vardır. Bunun için hükümete verilen ufak para çıkarma yetkisi, ya nüfus başına muayyen bir miktarla tesbit veya azamî bir hadle tâyin edilir. Bizde bugüne kadar çıkarılan ufak para kanunlarında daima ikinci usul kullanılmış ve azamî miktar tesbit edilmiştir. 5015 sayılı kanun Maliye Vekâletine 60 milyon liralık ufak para çıkarma selâhiyeti vermiştir. Bu paralar 0.5, 1, 2.5, 5, 10, 50 kuruşluk ve 1 liralıktır. Kanuna göre 50 kuruşluk ve 1 liralıklar gümüştendir. Kanun, ufak paraların kabul hadlerini ve mal sandıkları ve Hazinesinin vezne işlerini gören bankaların bu bakımdan durumlarını da derpiş etmiştir. Burada bu hususlara uzun uzun girmeye lüzum görmüyoruz (17).

B. Kâğıt para rejimimiz:

Merkez Bankası Bülteninde de ifade edildiği üzere bugün tedavülde “münhasıran” Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası banknotları bulunmaktadır. Fakat bu her zaman böyle olamamıştır. Merkez Bankasının faaliyete geçiş tarihi olan 3.Ekim.1931 ile 1.Nisan.1948 tarihi arasında piyasada iki nevi banknot tedavül etmiştir: Osmanlı Bankası banknotları, Merkez Bankası banknotları.

(17) Daha fazla malûmat için, A. Köklü. Ufak para ve ufak para kanunlarımız. S. B. O. Dergisi Cilt. 2. Sayı 1 -2. Sah. 135.

Bilindiği üzere Osmanlı Bankası banknotlarına Birinci Dünya Harbi içinde tedavül mecburiyeti tanınmıştı. Harpten sonra muhtelif vesilelerle, evvelâ 1924 ve 1925 de sonra da 1933 de, bankanın durumu gözden geçirildi. 1933 mukavelesine göre; banka, tedavülde 279,069 liralık banknot bulundurabilir. Banka isterse bu haddi aşabilir. Fakat bu yola gitmemiştir. Bunun da sebebi, çıkaracağı her bir lira kıymetindeki banknota mukabil, eskiden çıkardıkları için olduğu gibi, 6.615 saf muhtevalı altın lira ödemek mecburiyetidir. Gene aynı mukaveleye göre devlet, Osmanlı Bankası banknotlarının tedavül mecburiyetini 31.Aralık.1941 tarihinden itibaren istediği anda, veya istikrar kanununu çıkardığı zaman kaldırabilecektir. Yukarıki tarih, bilâhare banka le teati edilen mektuplarla 31.Aralık.1946 olarak değiştirildi. İşte bütün bu müddet zarfında piyasada, hukuken, iki nevi banknot bulunuyordu. Hakikatte ise Osmanlı Bankası banknotları birer borsa kıymeti mahiyetinde idiler. Devlet bu ikiliğe son verme yetkisini 31.Nisan.1947 de kullandı ve Banka bir senelik müddet içinde yani 31.Nisan.1948 de banknotlarını tedavülden tamamen kaldırdı.

Demekki Merkez Bankası bugün Türkiyede banknot çıkarma imtiyazına gerçekten münhasıran sahiptir. Ufak para çıkarma yetkisi hükümete aittir. Fakat hükümet ufak paradan başka para ve para yerini tutan hiç bir vasıtayı tedavüle koyamaz (madde 11). Merkez Bankasınca çıkarılan banknotları iki guruba ayırmak mümkündür. Birinci gurubu; devlet kâğıt parası iken bankaya devredilenler teşkil etmektedir. Bu kâğıt paralar Birinci Harpte çıkarılmışlar, İstiklâl Harbinden sonra 701 sayılı kanun gereğince yeni bir emisyonla değiştirilmişlerdir. Miktarları 158.748.563 liradır. Bunlar Bankaya devletin borcu olarak devredilmişlerdir. Bu hususa maden para rejiminden bahsederken temas etmiştik. Hükümet bu borçuna mukabil Bankaya % 1 faizli hazine tahvilleri vermiş ve bunların ödenmesi için tedbirler almıştır. Bu 158.7 milyonluk kitle devlet kâğıt parasının yukarı haddi olarak telâkki edilmiştir, Banka bunların miktarını artıramaz (madde 14). Devletin bu borcu uzun seneler banka bilânçolarında görülmüştür, bunların ödenmesinde çok ağır bir tempo tutulmuştur. Fakat sonra devlet ödemeleri birden bire hızlandırmış ve bu borcunu nihayet 1950 yılında tamamen ödemiştir. Bu tarihten itibaren tedavülde yalnız şimdi inceleyeceğimiz ikinci guruba dahil banknotlar kalmıştır. İkinci guruba dahil olanlar, ticarî ve iktisadî muameleler neticesinde çıkarılırlar. Bu sebepten dolayı da iktisadî gelişmeyi takip ederek artar veya eksilirler. Merkez Bankası emisyon rejimine elastikiyetini veren bunlardır. Bu banknotlar, banka kanununun ilk şekline göre, yalnız altın, döviz ve ticarî senetlere mukabil çıkarılırlardı. Bu devirlerde konvertibilite erişilmesi çok güç olmayan bir hedefti. Bu sebepten esas

nizamnameye "alınacak altın ve dövizler ihraç edilecek evrakı naktiyenin karşılığı olarak hıfzolunacak ve münhasıran tedavülde bulunan evrakı naktiyenin piyasadan çekilmesinde kullanılacaktır" hükmü konulmuştur. (Esas Nizamname madde 13) Bu ihraç rejimi banka kanununda 1938 de yapılan tadillerle genişletildi. Bugün Merkez Bankası başlıca şu muamelelerle banknot çıkarma yetkisine sahiptir: 1) Basılmış veya basılmamış altın mukabilinde yapılan avans (1715 madde 35), 2) Fiilen altına tahvili kabil yabancı dövizler mukabilinde (1715 madde 36), 3) Fiilen altına tahvili kabil olmayan yabancı dövizler - altına tahvil kabiliyetini alıncaya kadar - mukabilinde (3133 madde 1), 4) Bankalarca ibraz edilen asgâri üç imzayı ihtiva eden ve vâdeleri 90 günü geçmeyen ticarî senet ve vesikaların mükerrer iskontosu (1715 madde 38 fırka 1), 5) vâdesi 9 ayı geçmeyen ziraî senetlerin iskontosu (1715 madde 38 fıkra 2), 6) Devlet sermayesi ile teşekkül etmiş olup da ticarî usullerle idare edilen hükmi şahsiyeti haiz sınaî, ticarî ve ziraî teşebbüslerin hazine kefaletini haiz bonolarının iskontosu (1715 madde 38 fıkra 3), 7) Vâdesinin hitamına en çok üç ay kalmış olan ve bir banka tarafından ibraz edilen hazine bonolarının iskontosu (1715 madde 38 fıkra 4), 8) Ticarî senet ve vesikalara mukabil yapılan avans (1715 madde 38 fıkra 5), 9) Ziraî senetlere mukabil yapılan avans (1715 madde 38 fıkra 5), 10) Devlet sermayesi ile teşekkül etmiş olup da ticarî usullerle idare edilen hükmi şahsiyeti haiz sınaî, ticarî ve ziraî teşebbüslerin hazine kefaletini haiz bonolarına mukabil avans (1715 madde 38 fıkra 3), 11) Bu idarelerin ve sermayesi 4 milyondan aşağı olmayan millî bankaların hazine kefaletini haiz tahvillerini alıp satabilir veya bunlara mukabil avans verebilir (1715 madde 38 fıkra 3), 12) Vâdesinin hitamına en çok üç ay kalmış olan ve bir banka tarafından ibraz edilen hazine bonolarına mukabil avans (1715 madde 38 fıkra 4 ve 5), 13) Devlet, İller ve Belediyelerin borsada kote tahvillerine ve diğer kote edilmiş sağlam tahvillere mukabil bankalara avans (1715 madde 40), 14) Yukarıki fıkroda sayılan tahvillere ve hazine bonolarına mukabil hazineye avans (1715 madde 40), 15) Yabancı memleketlerle aktedilen ticaret ve ödeme anlaşmalarına uyarak yabancı memleketlere açılan gerekli krediler mukabilinde (5256 madde 1), 16) Yapılan ticaret ve ödeme anlaşmalarından mütevellit dövizlerle Maliye Vekâletinin lüzumlu göreceği dövizler mukabilinde (5256 Madde 2).

Demekki bugün memleketimizde tedavüle bu muamelelerle banknot çıkarılmaktadır. Fakat ihtiyaçlara uygun banknot miktarının çıkmasını sağlayan mekanizma acaba nedir? Yani Merkez Bankası tahdit rejimi altınlamı (Currency) veya kısmen ticarî senetlerimi (Banking) sağlamaktadır? Ne biri, ne öteki. Merkez Bankasının kurduğu sistem tamamen idarî bir hudutlamaya dayanmaktadır. Evvelâ altınla yapılmış bir tahdit mevzuu

bahis değildir. Çünkü, bugün tedavülde bulunan banknotların karşılıkları yoktur. Türkiye C. M. B. Kanunu, karşılığa ait hususları istikrar kanununa bırakmıştır. İstikrar kanunu, Türk lirasının altın tutarını tâyin (madde 12), Banknotların karşılık şartlarını tesbit (madde 13) edecektir (18). Bundan başka, istikrar kanunu bu banknotların hangi şartlarla değiştirileceği, bunların mecburî tedavüllerine ne şekilde son verileceği hususlarını da düzenliyecektir (madde 16). Banka kanununun haftalık bültenin muhtevâsından bahseden 85 inci maddesindeki “neşredilecek olan bültende tedavülde bulunan banknotların karşılığını teşkil eden altın miktarının yüzde nisbeti.. vazıhan gösterilecektir” ifadesi her halde yanlışlıkla konmuş olacaktır. Esasen Banka da, bu hükme riayet etmiyerek haftalık bültenlerinde bugüne kadar altın mevcudunun yüzde nisbetini göstermemiştir. Kısmen altın ve kısmen ticarî senetlerle yapılmış bir tahdit de aynı düşüncelerle varit değildir. Demekki temsili para sisteminin malûm karşılıklarla tahdit usulleri bizde kurulmuş değildir. O halde kurulan idarî sistem nasıldır? Bu, tamamen nazarî şekilde düşünülmüş, görünürse eklektik, hakikatte keyfi bir usuldür. Şöyleki: Bir kere, bankanın altın ve fiilen altına tahvili kabil dövizlere mukabil yapacağı emisyon, Esas Nizamnamenin 13 üncü maddesine göre, % 100 karşılıklıdır. Burada “tabî” yahut “otomatik” bir hudutlama mevcutmuş zannelilir. Halbuki bu altınları karşılık telâkki etmeye imkân yoktur. Bunun sebeplerine aşağıda temas edeceğiz. Kaldığı bu suretle yapılan emisyon da, diğerleri yanında, hiç mesabesinde değildir. İkinci olarak, Merkez Bankası emisyon rejiminin ağırlık merkezini teşkil eden muameleler için konmuş olan idarî - keyfî tahdit şeklini zikredelim. Gerçekten evvelâ 39 uncu maddenin koyduğu tahdit şekli vardır. Bu madde gereğince, tediye edilmiş sermayesi 4 milyon liradan aşağı olmayan bankaların mümessillerinden kurulacak bir komite 38 inci maddede zikredilen muamelelerden bazılarına mukabil yapılacak emisyonun yukarı haddini tesbit eder. Nitekim komite; a) Ticarî senetler, ziraî senetler ve vâdesine üç ay kalmış ve bir bankaca ibraz edilen hazine bonolarının iskontosu ve bunlara mukabil verilecek avanslar için 1941 Temmuzunda 150, 1944 Ağustosunda 250 milyon liralık emisyon miktarı, b) Devlet sermayesi ile teşekkül etmiş olup da ticarî usullerle idare edilen hükmî şahsiyeti haiz ticarî, ziraî, sınaî teşebbüslerin hazine kefaletini haiz bonolarının iskontosu ve bunlara mukabil avans için keza bu müesseselerin hazine kefaletini haiz tahvillerine ve sermayesi 4 milyondan aşağı olmayan millî bankalar tarafından ihraç edilen tahvillere mukabil 1941 Temmuzunda 200, 1944 Ekiminde 600, 1949 Ocak ayında 750 milyon liralık emisyon miktarı tesbit etmiş-

(18) Muvakkat madde 1 fıkra VII beraber okunmalıdır.

tir. İkinci olarak, 40 ıncı madde gereğince yapılan emisyon, devlet kâğıt parasına mukabil verilmiş bulunan hazine tahvillerinin ödenmiş kısmı ile tahdit edilmiştir. Bundan başka, kanunda, sermayeye, ihtiyatlara göre veya azamî had tâyini suretiyle (5256 sayılı kanunda olduğu gibi) yapılmış bazı tahditler de vardır.

Bütün bu izahattan anlaşılacağına göre Merkez Bankasının emisyon rejimi, tamamen devlet sektörünün ihtiyaçlarına göre ayarlanmıştır. Bunun en açık delili "T. C. M. B. Senetler cüzdanının tahlili"nde bulunmaktadır (19). Senetler Cüzdanı, Merkez Bankası banknotlarının esas dayanağıdır. Bunlar arasında da "hazine kefaletini haiz bonolar cüzdanı", banknot ihracının hangi istikâmete yönelmiş olduğunu sarahaten göstermektedir. (Bakınız tablo 1) .

TABLO : 1

Seneler	Tedavüldeki Banknot (Milyon)	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası		
		Ticarî senetler cüz. (Milyon)	Ziraî senetler cüzdanı (Milyon)	Haz. Kefa. Ha. senetler (Milyon)
1938	204.8		16.8	88.3
1946	930.7	79.1	29.3	407.0
1950	961.7	170.2	78.2	839.7
1951	1381.1	243.0	103.0	1001.7
1952	1237.7	349.2	194.3	1198.9
1953	1414.0	346.3	203.2	1424.4
1954 (4. ay)	1431.6	396.4	245.0	1323.5

Bu arada devlet sektörü ile hususî sektör arasında fark yaratan iki noktaya da işaret edelim: Evvelâ Banka; sermayesinin % 10 ununu aşan miktarda bir meblâğı ihtiva eden hususi piyasaya ait bir poliçeyi mükerrer iskonto edemeyeceği gibi bu miktardaki senet ve ticarî vesikayı teminat olarak da kabul edemez (madde 48). Halbuki Banka; devlet sermayesi ile teşekkül etmiş olup da ticarî usullerle idare edilen hükmi şahsiyeti haiz ticarî, ziraî, sınaî teşebbüslerin hazine kefaletini haiz bonolarının iskontosunu yapar veya bunlara mukabil avans verirken; bu idarelerin hazine kefaletini haiz tahvillerini ve sermayesi 4 milyon liradan aşağı olmayan millî bankaların tahvillerini alıp satar veya bunlara mukabil avans itâ ederken; vadesinin hitamına en çok üç ay kalmış ve

bir banka tarafından ibraz edilen hazine bonolarını iskontoya kabul ederken veya avans verirken 48 inci maddenin kayıtlamasına tâbi değildir. İkinci olarak, hazine ve hükmi şahsiyeti haiz idare ve müesseselerle yapacağı muamelelerde tatbik edilecek iskonto ve faiz hadleri hükümetle banka idare meclisi arasında kararlaştırılır.

Bu kısma son vermeden evvel kısaca şu سوالin cevabını da arayalım: İhraç sistemimiz içinde altının yeri nedir? Banka kanunu hazırlanırken banknotlara yakın bir gelecekte tahvil kabiliyetinin tanınabileceği kanaati zihinlere hakimdi. Yalnız bu hususu gerçekleştirmek için bankanın elinde yeter miktarda altın bulunması lâzımdı. Kanuna bunu sağlayacak hükümler konuldu. Daha sonra çıkarılan kanunlarla da bu imkân genişletildi. Fakat, elverişli kanun maddelerine ve aradan yirmi küsur sene geçmesine rağmen arzulanan sistem kurulamadı. Bütün gayretlere rağmen ne istikrar kanunu çıkarılabildi, ne de Merkez Bankası taahhütleriyle altın mevcudu arasında, fiilen olsun, bir bağlantı tesis edilebildi. Bunu iki numaralı tablo açıkça göstermektedir. Görüldüyorki, devalüasyonun yapıldığı 1946 ve onu takiben 1947 senesi hariç, bu "nazari karşılık

TABLO : 2

Seneler	Banknot ve mevduat (milyon)	Merkez B. Mali Altınlar (20) (milyon)	Taahhütlerin altına yüzde nisbeti
1938	228.2	36.9	16
1944	1084.2	268.9	24.7
1946	871.2	471.4	54
1947	951.8	331.2	34.7
1950	1426.7	419.4	22.4
1951	1271.1	268.8	21.1
1952	1356.2	258.4	19
1953	1678.5	248.3	14.8
1954 (4. Ay)	1628.4	248.2	15.2

nisbeti" hiç bir zaman % 30 u aşmamıştır, ekseriya % 25 in altında bulunmuştur. O halde altının rolü nedir? Merkez Bankasının elinde bulunan altınların vazifesi memleketin dış tediyelerini düzenlemektir. Bu ötedenberi böyledir. Bankanın altın mevcudu, tediye bilânçosuna tâbidir. Tediye bilânçosu aktif olduğu zaman mevcut kabarmakta, pasif olduğu

(20) Altının gramı, 9.Eylül.1946 devalüasyon kararına kadar 140.658 kuruştan, bu tarihten sonra 315.08 kuruştan hesaplanmıştır. Bu altınlar tamamen Merkez Bankasının malıdır, Hazine ve Amortisman Sandığına ait olanlar hesaba katılmamıştır.

zaman azalmaktadır. Fakat bu suretle kurulan sistemin, bazan zannedildiği gibi çekirdeği altın olan sistem (Goldkernwaehrung) ile veya altın döviz sistemi (Gold Exchange Standard) ile hiç bir yakınlığı yoktur. Para, ne iç, ne dış ödemeler için altına çevrilebilir. Memleketimizde kambiyo kontrolünün tarihi hemen hemen Merkez Bankası kadar eskidir. Merkez Bankası altınlarının dış ödemelere tahsis edilmiş olduğunun açık delillerinden biri de, banka bilâncolarında altının gramının 315.08 kuruş üzerinden hesaplanmasıdır. (21). Halbuki serbest piyasada altının gramının fiatı, yukarıda söylediğimiz gibi, 695 - 700 kuruştur.

Bu suretle memleketimizde yürürlükte bulunan kâğıt para rejimini tesbit etmiş oluyoruz. Demekki tamamen idarî bir düzenleme karşısında bulunuyoruz. Bu şekildeki düzenlemeler, nazarî olarak, tatmin edici olabilir. Fakat bunların sağlamlık derecesi, hadiseler karşısında gösterecekleri dayanıklılıkla ölçülür. İtiraf etmek lâzımdır ki, Merkez Bankası Kanununun kurduğu sistem bu bakımdan pek parlak bir imtihan geçirememiştir. Tedavül hacmine elastikiyet vermek için, icabında, kapıyı aralamak faydalıdır, fakat kapının ardına kadar açılmasına mâni olacak tedbirleri aldıktan sonra.

C. Memleketimizde kaydi para durumu :

Banka sisteminin gelişmiş olduğu memleketlerde kanunî tediye vasıtası paralar, daha ziyade istihlâk için yapılan muamelelerde kullanılırlar; buna mukabil kaydi para, teşebbüslerin istimal ettikleri bir para nevi (Geschaefstsgeld) dir (22). Banka sisteminin henüz gereği kadar inkişaf etmemiş olduğu yerlerde ise bu para fazla yerleşmemiştir; Oralarda bütün ödemeler - adi veya ticarî - kanunî tediye vasıtası paralarla yapılır. Kaydî para, ödemelerde para gibi kullanılan alacak haklarını ifade eder. Bu bakımdan vadesiz banka mevduatını ve borçlu carî hesaplardan bir kısmını içine alır. Bu para şekli, diğerleri gibi maddi bir görünüme sahip değildir, ancak banka defterlerinde, kayıtlar halinde görünür. Bu alacak haklarının ödemelerde kullanılmasını sağlayan vasıtalar da, umumiyetle çek ve haveledir. Kaydî paranın kanunî tediye vasıtası paraya çevrildiği olur; fakat ödemeler ekseriya diğer bir para şekline bürünmeden, banka sistemi içinde (Bankalar ve Merkez Bankası) veya takas odasında takas ve mahsuplarla yapılır. İşte kanunî tediye vasıtası paranın bu şekilde işin içine karışmaması sayesinde ki banka, kendisine yatırılan mevduata dayanarak ve fakat ödeme kabiliyetini (likidite) kay-

(21) Malûm olduğu üzere Amerikan Doları, 0.88867 gram altını ihtiva etmektedir. Doların alış fiatı 280 kuruş olduğuna göre bir gram altının fiatı 315.08 kuruş olur.

(22) Forstmann. Adı geçen eser. 365.

betmeden kredi yaratır. Bu krediler de bankada kalarak bankanın mevduatını artırırlar. İşte bankacılığın meşhur “kredi, mevduat yaratır” kaidesi budur. Bu da para gibi kullanılan munzam bir alacak hakkında başka bir şey değildir.

Memleketimizde banka sistemi henüz kuruluş halindedir. Halkımız banka yolu ile tediye usullerine yeni yeni alışmaktadır. Memlekette el'an paralı tediye usulleri câridir. Yalnız İstanbul, İzmir, Ankara gibi ticaret merkezlerinde tüccarlar banka ödeme vasıtalarından faydalanmaktadır. Tablo No. 3 memleketimizde kaydi paranın durumunu göstermektedir. Bu tablounun (4) numaralı sütunu, memleketimizde halen her an para yerine ödemelerde kullanılan mevduatın ve hesapların toplanması suretiyle bulunmuştur. Bilindiği üzere Bankalar Kanunumuz mevduatı, tasarruf mevduatı ve diğer mevduat namları altında toplamıştır. Bu iki mevduat nevinin tarifi 2999 sayılı kanunun 25 inci maddesinde yapılmıştır: “devlet ve devlet müessesatı ile hususi idare ve Belediyelerin ve bunlara ait müesseselerin, menafii umumiyeye hadim cemiyetlerin ve aletlak banka ve şirketlerle ticarethanelere ait olmak üzere tacirlerin mevduatı haricindeki mevduat tasarruf mevduatı sayılır”. Demekki bu sayılan müesseselerin mevduatı “diğer mevduat” adını alıyor, bunlar dışında kalanlar yani fertlerin yatırdıkları “tasarruf mevduatı” oluyor. Her iki mevduat nevi de, tasarruf mevduatı olsun diğer mevduat olsun, aralarında vâdeli ve vâdesiz diye ikiye ayrılmaktadır. Biz, 3 numaralı tabloda kaydi para hacmini hesaplarken yalnız ödemelerde her an para gibi kullanılan mevduat nevelerini aldık. Bu vasıfta olanlar da, kanaatimizce, Merkez Bankası bültenlerinde “diğer mevduat - vâdesiz” adı altında toplananlarla Merkez Bankasına resmî daireler, bankalar ve muhtelif müesseseler tarafından yatırılan paralardır. Gerçekten bu saydığımız mevduat neveleri, resmî ve hususî müesseselerin kasa mevcutlarını bankalarda toplamalarından doğmuştur. Bu müesseseler ödemelerini bu hesaplardan yaparlar. Diğer taraftan, tasarruf mevduatının vâdesiz kısmının da bu hesaba katılması fikri ileri sürülebilir, ve bu meselâ anglo-sakson memleketleri için gayet yerinde bir iddia olur. Fakat memleketimizde bu mevduat nevi henüz tamamen kanunî tediye vasıtası para ile işlemektedir. Binaenaleyh % 100 nakte çevrilen bir mevduat nevinin kaydi para arasına sokulmasına imkân olmasa gerektir. Elimizde, kaydi parayı yukarıki iki mevduat nevine dayamanın doğru olacağını gösteren bir işaret de vardır. Hakikaten takas odalarında muamele gören “beher senet üzerine isabet eden meblâğlar” bize bu hususta yardım edebilir (23). Meselâ bu rakam 1950 de 10.185, 1951 de 11.436, 1952 de 11.900

(23) T. C. M. B. 1954 No. 5 Sah. 69 takas odaları muameleleri.

Tablo : 3

Seneler	(1) Bankalar "diğer mevzuatı"nın vadesiz kısmı (Milyon)	(2) Merkez Banka- sında bulunan bütün mevduat (Milyon)	(3) Borçlu cari he- saplar - açık kredi (Milyon)	(4) Yekûn 1+2+3 No. 1 _a sütun. (Milyon)	(5) Merkez Banka- sında bulunan bankalar mev- duatı (Milyon)	(6) sütunun 5 4 numaralı numaralı sütuna nisbeti
1946	335.9 (1)	118.8 (3)	191.1 (4)	645.8	29.7 (6)	4.5
1947	338.0 (1)	364.8 (4)	251.1 (4)	953.9	30.3 (3)	3.1
1948	410.0 (1)	345.4 (4)	262.2 (4)	1017.6	74.5 (3)	7
1949	380.4 (1)	378.5 (4)	202.9 (4)	961.8	68.0 (3)	7
1950	463.6 (1)	326.3 (3)	197.4 (4)	987.3	56.6 (6)	5.7
1951	656.0 (1)	415.7 (3)	203.7 (4)	1275.4	62.6 (6)	5
1952	888.6 (2)	405.0 (3)	286.5 (5)	1580.1	93.7 (6)	6
1953	1182.2 (2)	485.8 (3)	340.0 (5)	2008.0	157.0 (6)	7
1954	1087.4 (2)	520.0 (3)	364.4 (5)	1971.8	182.0 (6)	9.2
(2. Ay)						

- (1) T. C. M. B. Bülteni No. 84 - 85. S. 51
 (2) " " " " 1954 No. 5 S. 51
 (3) " " " " 1954 No. 4 S. 25
 (4) " " " " No. 84 - 85. S. 21 ve 51
 (5) " " " " 1954 No. 5. S. 51
 (6) " " " " 1954 No. 5. S. 12

liradır (24). Bu büyük ortalamalar bize, her şeyden evvel, kaydi paranın bir ticaret ve teşebbüs parası olduğunu gösterir. Diğer taraftan 3 numaralı tablonun (3) üncü sütunu ise borçlu carî hesaplardan açık kredileri göstermektedir. Bu hesabın doğrudan doğruya tediye maksadıyla kullanıldığını izaha lüzum olmasa gerektir.

Memleketimizde kaydi para ile bunun karşılığı vazifesini gören kanunî tediye vasıtası paralar arasında henüz kanundan doğmuş her hangi bir nisbet yoktur. Halbuki bu karşılık - likidite nisbeti, bugün kaydi para hacminin kontrolünde en önemli vasıtalarından biridir. Bu hususta örften meydana gelmiş bir nisbet de mevcut değildir. Bilindiği üzere likidite nisbeti, mutad olarak kaydi para hacminin bunların likid hale gelmesini sağlamak için ayrılmış karşılıklara bölünmesi suretiyle bulunur. Ve bu nisbet aşağı yukarı daima istikrar gösterir. Biz de aynı yoldan hareket ederek kaydi para hacmini, bankaların Merkez Bankasındaki mevduatlarına taksim ederek (6) numaralı sütunu hesapladık. Bu hesaba; bankaların kasa mevcutlarını ilâve etmedik, bunun da sebebi bu meblâğları tasarruf mevduatının karşılığı telâkki etmemizdir. Tablodan da hemen görüleceği üzere bu nazari ihtiyat nisbeti seneler arasında hiç bir müşterek vasıf göstermemektedir.

Hûlâsa, yukarıda da söylediğimiz üzere, memleketimizde kaydi para yeni gelişmektedir. Zamanla, iktisadî faaliyetin artması ve banka sisteminin inkişafı ile bu para nevi bizde de gelişecek ve düzenleyici tedbirler alınması ihtiyacı duyulacaktır.

(24) Bu rakkam 1946 da Ankara için 118. 863, İstanbul için 14.710 liradır.
